

Yeganə Abdullayeva⁵²

CON FAULZUN ROMANLARINDA BƏDİİ EKSPERİMENTLƏR

İngilis tədqiqatçısı Hans Piter Vaqner yazır ki, keçən əsrin 60-cı illərinin sonundan başlayan Britaniya ədəbiyyatı “eksperimental” və “postmodern dövrü” ədəbiyyatlarına [17] bölünür və bu sahələrdəki eksperimentlər bütün ədəbi formalarda özünü büruzə verir. İngilis tədqiqatçısının Britaniya ədəbiyyatı haqqında gəldiyi qənaətdə bir həqiqət var və o da bundan ibarətdir ki, məhz bu illərdən başlayan Britaniya ədəbiyyatı yeni bədii sistemin (postmodernizmin – Y.A.) formalaşması dövrünə qədəm qoyur.

Yaradıcılığı bu dövrlə bağlı olan Britaniya yazıçısı Con Faulzun (1926-2005) əsərlərində də yaranan yeni ədəbi-bədii meyilləri izləmək mümkündür.

XX əsrin 60-cı illərindən ədəbiyyata gələn C.Faulzun yaradıcılığı bir qayda olaraq intellektual nəsrin, xüsusilə, psixoloji və ekzistensial romanların müəllifi kimi dəyərləndirilir. Son illər isə onun yaradıcılığı postmodernizmin estetik prinsipləri əsasında öyrənilib [4;5], yazıçı Böyük Britaniya postmodernist romanının ünlü nümayəndəsi elan edilib. Belə yanaşma daha çox Qərb ədəbiyyatşünaslığında özünü büruzə verib və bu vacib məsələni əsas götürərək yazıçının roman poetikasını postmodernizmin estetik prinsipləri ilə əsaslandırmaq yerinə düşər.

C.Faulz klassik təhkiyə ənənəsini qeyri-ənənəvi bədii eksperimentlərlə vəhdətdə verir, yaradıcılığa başladığı dövrün təmayülləri ilə birgə addımlaya bilirdi. O, klassik ingilis ədəbiyyatı ilə eksperimentlər aparır, Britaniya nəsrində yeniliklərə imza qoyaraq, ədəbiyyata yeni abı-hava gətirmişdir. Bundan başqa C.Faulz öz nəsrində eksperimentlərlə yanaşı ingilis realist romanına “nəzər yetirməyi” də tövsiyə edirdi. C.Faulzun yazı üslubundakı eksperimentçiliyi daha çox realizmin estetik prinsiplərinə yaxın idi və elə bununla bağlı ədəbi tənqid onu yeni XX əsr realizminin nümayəndəsi kimi də görürdü. Amma elə həmin illərdən başlayaraq C.Faulz yaradıcılığını postmodernizmlə əlaqələndirənlər də var idi. Bu onunla bağlı idi ki, yazıçının əsərləri “açıq”, üslubu qarışıq, dili obrazlı və dəqiq (postmodernist estetikaya nisbətə - Y. A.), təsvir isə yarandığı dövr üçün qeyri-adi idi. Həmçinin C.Faulz realizmlə postmodernizmin sərhədlərində yazırdı. Lakin bununla belə, bəzi tədqiqatçılar yazıçının postmodernizmlə bağlılığını da “yaygın” adlandırır, əsərlərində bu bədii istiqamətin inikasını xüsusiyyətlərini tam görmürdülər.

İngilis ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçı V.İvəşeva yazır: “Fransız leytenantının qadını” roman-eksperimentdir: müəllif sanki oxucu ilə söhbət edir, təhkiyəyə müdaxilə edir, orada öz iştirakını bildirir, sanki roman içində roman illüziyasını yaradır. O, XX əsr nəsrini dirçəldir, onun personajları Dikkensi, Tekkereyi, Hardini, Bronteni və digər klassik realizmin məşhur qəhrəmanlarını XX əsrin işığına “köçürür”. “Fransız leytenantının qadını” bizim dövr nəsrinin tipik əlamətlərini – fəlsəfi təmayülləri, strukturun qəlizləşməsinə, realist forma sahəsində axtarışları özündə birləşdirir” [3;39]. V.İvəşevanın haqlı olaraq yazıçının roman dünyasına gətirdiyi aydınlığa onu da əlavə etmək olar ki, C.Faulz öz dövrü üçün təhkiyədə müxtəlif eksperimentlər edir, özünə qədər mövcud olmayan nəsr nümunəsi sərgiləyirdi.

C.Faulzun bədii metodu üzərində işləyən digər ədəbi tənqidçi Y.Aminyeva da yazıçının yaradıcılığında özünəməxsusluğa aydınlıq gətirmiş, ənənə və eksperimenti bir araya gətirən C.Faulzun həm klassik ənənəni, həm də yeni estetikəni nümayiş etdirdiyini qeyd etmişdir. Tədqiqatçı bu sintezin yazıçının yaradıcılığına xas olan humanizm prinsiplərinə sadıq qalması ilə izah edir: “Yazıçının humanizmi özünün özü qarşısında, öz oxucusu qarşısında məsuliyyətilə ifadə olunur və ənənənin qırılmazlığını göstərmək və onda iştirak etməyə can atır” [1;15]. Göründüyü kimi C.Faulz yaradıcılığına münasibət birmənalı olmasa da, yazıçının yaradıcılığı müxtəlif yanaşmalarda öyrənilsə də, onları bir ideya – yazıçının öz dövrü üçün eksperimentlərə açıq olduğunu ifadə edir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Y.Aminyeva C.Faulzun yaradıcılığında baş verən postmodernist meyilləri görə bilmir, yazıçının yaradıcılığına ənənəvi ədəbiyyatşünaslıqdan çıxış edərək yanaşırdı.

Onun eksperimentçiliyi digər sahədə də – ekzistensializmlə postmodernizmin sərhədlərində də özünü göstərir. Bu haqda tədqiqatçı E.Qodovannaya yazır: “Ekzistensializm və postmodernizmin sərhədlərində yerləşən Con Faulz yaradıcılığı Avropa mədəniyyəti üçün kifayət qədər həmahəngdir. Ekzistensializm – “sərhəd situasiyalarında” sınaqlardan keçən şəxsiyyətin formalaşmasında reallaşan problemləri qaldırır. C.Faulzun nəsrində postmodernizm süjetin dağılmasına gətirib çıxarmır, lakin müasir ədəbi və fəlsəfi dünyagörüşlə əlaqə düşünülmüş şəkildə yaradılan intertekstdə, qəhrəmanlar arasındakı münasibətləri xarakterizə edən oyun modelinin seçilməsində, birbaşa müəllif sözü olan ənənəvi metatarixi dekon-

struksiyasında həyata keçir”[2;5].E.Qodovannaya yazıçının yaradıcılığında özünü bürüzə verən eksperimentçiliyi çox düzgün müəyyən edir və C.Faulzun intertekstuallığa, postmodernist oyuna və metatarixi dekonstruksiyaya müraciətini bədii eksperimentçiliyi ilə əlaqələndirir. Tədqiqatçı fikrini əsalandırmaq üçün ardınca yazır: “Postmodernist nəsrin paradokslarıyla U.Ekonun əsərlərində, öz metodunu açıqladığı “Yoxa çıxan struktur” kitabında oyun süjetindən yararlanan, fəlsəfəyə əsaslanan kommunikasiya ilə rastlaşırıq. “Qızılgülün adı”, “Fuko kəfkiri” ilə “Süfə” və “Sehrbaz” romanları arasında dayanaqlı ti-poloji əlaqə var”[2;9].

E.QodovannayaC.Faulzun yaradıcılığında baş verən meylləri sezə bilir, onun eksperimentçiliyini düzgün dəyərləndirir, yazıçının bədii üslubuna obyektiv yanaşır və mülahizələrinin roman dünyasına əsaslanmaqla irəli sürür.

Keçən əsrin 60-cı illərinin sonu 70-ci illərinin əvvəllərində formalaşan və estetik yeniliyə, yüksək estetik formalara, dünyabaxışında sistemliliyə meyilliliyi ilə seçilən modernizmdən fərqli olaraq postmodernizm çox vaxt bədii iqtibaslara, alınma süjet və motivlərə, dil oyunlarına əsaslanırdı. Həyatı kaos kimi dərk edən postmodernistlər incəsənətin əsas qanunlarından olan dünya nizamının bütövlüyü ideyasından imtina edirdilər. Postmodernistlər reallıqla bağlanmayan görüntülərin bədii hibrid dünyasının yaranmasına meyilli idilər. Onların kütləvi ədəbiyyatla elitar ədəbiyyatı birləşdirmək cəhdi konkret əsərin bədii bütövlüyünü dağıtmağa gətirib çıxardı.

Modernizmlə postmodernizm vahid prosesin bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq C.Faulz yaradıcılığının bu prosesin içində “həll” olduğunu müəyyən etmək heç də çətinlik yaratmır. Hər iki bədii sistem oxşar metodoloji, fəlsəfi, estetik əsasa, ümumi kökə malikdirlər. Modernizmin içində oyun diskursuna, ironiya və intertekstuallığa da rast gəlinir. Ekzistensializmin azadlıq, seçim və absurd problemləri postmodernist nəsrə də istifadə olunur, lakin bu halda özünün antoloji əsası kimi deyil, postmodernist yükə – ədəbi kodlara köklənir. C.Faulzun romanlarında da bir ana xətt – qəhrəmanlar özlərini şəxsiyyət kimi axtarır, şəxsiyyət azadlığı əsas prioritet sayılır, lakin eyni zamanda bütün bunlar sonda absurda söykənir. Göründüyü kimi, bütün hallarda postmodernist qəhrəman ekzistensial absurdlə, seçim və seçimsizliklə bağlıdır. Ədəbiyyatşünaslıqda postmodernizmi modernizmin son mərhələsi kimi qəbul edir, onun aparıcı prinsipləri ilə ifadə olduğunu qeyd edirlər. Bir başqa tərəfdən belə bir yanaşma da var ki, postmodernizm “anti-modernizm”dir. Yəni, modernizmin əksi olaraq yaranıb və modernizmdən fərqli olaraq dünyanın bədii dərkini başqa tipdə, başqa yanaşmada görür. Modernizm qapalı, bağlı sistem formasıdır, postmodernizm isə “açıq” sistemdir. Modernizmdə dünyanı dəyişmək çabası var, postmodernizmdə hər şeyə loyallaşdırılır, bütün hadisələrin gedişində, habelə təhkiyə dinamikasında əsasən “oyun”a üstünlük verilir. Bununla bağlı postmodernizmdə müxtəlif bədii sistemlərə yenidən baxılır, onların birgə “fəaliyyəti” mədəniyyətin bənzərsiz hadisəsi kimi dəyərləndirilir. Buna isə onun özünəməxsus estetikası, fəlsəfi bazası əsas verir.

C.Faulzun romanları daşlaşmış sosial və mənəvi normalara qarşı etiraz idi və bu etirazı yazıçı postmodernist oyun priyomları ilə təsvir edə bilirdi. Yazıçı dəyişən dünyanı artıq adət edilən normalara uyğun göstərə bilmir, mütləq həqiqət haqqında dəyişən təsəvvürlərdən yazırdı. İngilis tədqiqatçısı R.Berden C.Faulzu postmodernizmin ən “representativ nümayəndəsi” hesab edirdi[6; 7].

C.Faulz ingilis milli ənənələrini həm qoruyub saxlamağa, həm də eyni zamanda onlara yenidən nəzər yetirməyə meyilli idi. Bu yanaşma onun ilk romanından başlayaraq sonuncu romanına qədər ardıcıl şəkildə davam edir. O, ingilis milli düşüncəsinə xas olmayan janr formalarından istifadə edir, viktorian adət-ənənələrini parodiya edir, oxucunu seçim qarşısında qoyurdu. Onun qəhrəmanları sözün əsil mənasında macəraçıdılar. Onlar öz “mən”lərini axtarır, gözəllik və ideallara yenidən “baxır” lar.

“Romançının öz mədəniyyəti, ənənəsi çərçivəsində düşünməsinin vacibliyini” vurğulayan ingilis ədəbi tənqidçisi Con Haffenden bu yanaşmanı məqbul sayır, lakin eyni zamanda “bədii təhkiyə daima yeni forma almalıdır” fikrini irəli sürür[9;31]. Başqa sözlə tənqidçi müasir romançının iki meylin sərhədində yaranmasını dilə gətirir. Bunu keçmiş mədəniyyəti qoruyub saxlamaqla onu öz daxili mövcudluğuna uyğun yeniləşməsinə aparən məndə üzə çıxaran C.Faulz yaradıcılığına şamil etmək olar.

C.Faulz yaradıcılığının özəlliklərindən biri də yazıçının klassik ingilis ədəbiyyatından gətirdiyi iqtibaslar və parafrazlar idi. Şekspir, Stern, Fildinq, Smolett, Dikkens, Hardi, Ostin mətnlərini onun bütün romanlarında izləmək olur, gizli və aşkar intertekstual əlaqələri aşkar etmək bir o qədər də çətinlik yaratmır. Yazıçının ilk romanı “Kolleksiyaçı” (The Collector) (1963) Şekspirin “Tufan” pyesinin parafrazı – müasir dünyanın mənəvi problemlərini açmağa yönəlir. Təhkiyəçi Kleqq – Kaliban qəddarlığın və

rəhmsizliyin simvoludur. İkinci personaj Miranda isə onun əksi, mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı, öhdəsinə düşən ağır həyat şərtlərində belə insan olduğunu unutmayan personajdır. Diqqətli oxucu Şekspirin “Tufan” pyesinin qəhrəmanları Kaliban, Miranda və Ferdinandı “Kolleksiyaçı”da tanıyır, nağıl personajlarını müasir dünyanın problemləri ilə bir arada görür. “Tufan”ın nağıl süjeti qisas, ədalət, sevgi və dostluq haqqında nəsihətdir. Doğma qardaşı Antonio tərəfindən şərhlənən, hakimiyyətindən məhrum olan Milan hersoqu Prospero yeganə qızı Miranda ilə şəhəri tərk etməli olur. Taleyin hökmüylə Prospero gəmi qəzasından sonra kimsəsiz adaya düşür və burada on iki il qisas hissi ilə yaşayır. Magik gücə malik olan Prospero bütün ada əhalisini özünə tabe edir, onların içərisində ifritə Sikoraksinin oğlu Kaliban da var. Prospero sehrin köməyiylə dənizdə tufan qaldırır və düşmənlərinin gəmisinin adaya yan almasına nail olur. Təmiz adını geri ala bilən Prospero ölkəsinə qayıdır, qızı Mirandanı Napoli şahzadəsi Ferdinandla evlənməsinə razılıq verir.

Şekspir süjetini yenidən işləyən C.Faulz bəşəriyyəti düşündürən əbədi suallara cavab axtarır, Kleqq-Kaliban obrazında şər, fitnə-fəsadın hələ də mövcud olduğunu, insanların ondan sığortalanmadığını nəzərə çarpdırır. C.Faulzun “Kolleksiyaçı” romanında Şekspirdən başqa Cozef Konradın “Lord Cim”, Çarlz Dikkensin “Böyük ümidlər”, Ceyn Ostinin “Emma”, Fyodor Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanlarıyla da paralelləri izləmək mümkündür, müəllif adları sadalanan yazıçıların mətnləri ilə intertekstual əlaqə yaradaraq romanın alt qatına yeni mənalar “yükləyir”. İntertekstual əlaqənin yaradılması nəzəri baxımdan o deməkdir ki, ana əsərlə rabitəyə cəlb edilən mətnlərin məkanı hansı gözəgörünməz məqamdası birləşir, bu virtual qovuşuq həmin mətnlərdəki zamanın ən müxtəlif formalarda meydana çıxıb ifadə olunmasına şərait yaradır. Mirandanın məktubları “Kolleksiyaçı” romanını Samuel Riçardsonun “Klarissa” romanının epistoluar janrına yaxınlaşdırır. Demək lazımdır ki, bu uzaqlaşma və yaxınlaşmalar zamanlar arasındakı sərhədləri silməklə bərabər onların özümlülüyünü də vurğu altında saxlayır. Yəni, istinad edilən, rabitə yaradılan əsərlə bərabər götürüldükdə gerçəklik haqqında təsəvvürlərin sınırları genişlənir, dünya bitib-tükənməyən mətn kimi oxunub bitdiyi yerdən toxum kimi bir də səpilir. Bu isə J.Derridanın qrammatologiya nəzəri konsepsiyasını yada salır, hər şey məhz bitdiyi məqamdan bir də başlayır, ən ümitsiz toxumlar belə yer üzünə səpilərək yeni-yeni mənalar cücərdir. Roman eyni zamanda da bədheybətə gözəli qaçırması nağıl süjetinə yaxındır və lakin nağıl qəhrəmanından fərqli olaraq “qurban” bədheybətdə insani hissələri oyada bilmir. Süjetlər arası uyğunsuzluq üslubi arakəsmə formalaşdırır, məhz bu uyğunsuzluq və ziddiyyət ana mətnlə əlaqəsi olan bütün mətnlərə bir də baxılmasını, eyni zamanda isə ana mətnin özünün də yenidən oxunmalı olmasını şərtləndirir. Klerqq özünü Ferdinand adlandırır, Mirandaya münasibətində özünü cəngavər kimi “görür”. Miranda “bədheybətə” əsirliyində xəstələnir, lakin müalicə ala bilməyib Kleqq-Kalibanın adasında-zirzəmisində ölür. Roman dörd hissədən ibarətdir, iki hissə romanın əsasını təşkil edir, qalan iki hissə isə ola biləcək sonluğun təsviridir. Son iki hissədə ən müxtəlif bilik və dünyagörüşünə malik olan oxucuların interpretasiyası qismində də çıxış edir. İkinci hissədə Kleqq Miranda haqqında keçmiş zamanda danışmaqla oxucuya artıq onun ölümündən xəbər verir.

Postmodernist nəsrin iqtibaslardan istifadə etmə metodu bütün əsər boyu Mirandanın düşüncələrində izlənilir. C.Faulzun allüziya və reminissensiyalara müraciəti klassik ingilis yazıçılarının yaradıcılığı ilə vahid mətn yaradır. Mətnin çoxqatlılığı, personajların dil-üslubunda da müəyyən olunur, “müəllif maskası” mətnin müəllifə deyil oxucuya aid olduğu qənaətinə gətirir. Müəllifin əsərdə yoxluğu, hadisələrin eksplisit təhkiyəçi tərəfindən nəqli mətnə yeni mənə yükləyir. Mirandanın Kleqqə Ferdinand-Kaliban yanaşması onun istehzası, simvolik mənada yenidən dərk postmodernist dil oyunu, allüziyanın göstəricisidir.

Mətnin gündəlik formasında birinci şəxsin dilindən “yeni”dən nəql edilməsi oxucunu J.Derridanın “dünya mətn kimi” – mətnin bütövlüyü ideyasına yönəldir. Bütün digər mətnlər bu təhkiyədən törəyir, yeni personajların obrazlarını yaradır. Demək, “Kolleksiyaçı” romanı özündə intertekstuallığı, allüziya və reminissensiyaları birləşdirən, janr hipridliyindən yığılan, ənənəvi “mən” anlayışından imtina edən, mətnin çoxsaylı şərhələrinə yol açan, fragmentarlıq prinsipinə riayət edən, açıq sonluğu olan postmodernist romanın poetikası ilə səsleşir. Müəllif təhkiyə tiplərinin bir çox formaları olan şüur axını və daxili monoloqlardan istifadə edərək ənənəvi nəql etmə ilə modernizm və postmodernizmin üslubi priyomlarından yararlanır. Digər tərəfdən fragmentar təhkiyə intertekstual əlaqədə oxucu ilə postmodernist oyun “qurmağa” yönəlir ki, bu da postmodernist nəsrin bədii xüsusiyyətləri sırasındadır.

C.Faulz ikinci böyük romanı “Sehrbaz” (The Magus) (1965) haqqında yazırdı: “Sehrbaz”

mövcudluğuna görə üç romana borcludur"[16]. Bunlardan birincisi Alen-Furnyenin "Böyük Moln" əsəridir. Yazıçı Alen-Furnye kimi "ədəbiyyatın çərçivələrindən kənarında mövcud olan təcrübəni" göstərmək istəyib. İkinci əsər Riçard Ceffrisin "Bevis. Bir oğlanın hekayəsi" və Çarlz Dikkensin "Böyük ümidlər" romanıdır[16].

Bundan başqa "Sehrbaz"da Ayriş Mördokun "Kəsilmiş baş" (A Severed Head) və "Təkbuynuz"(The Unicorn) romanları ilə də paralelliyi izləmək olar. Hər üç əsərdə mistik əhval-ruhiyyə insanlararası münasibətlərdə nizamın yox olmasını şərtləndirən amildir. "Sehrbaz" romanı oxucunu adət etdiyi roman dünyasında deyil, hansısa incəsənət aləmində "gəzintisində" bənzəyir. İnsan həyatı incəsənəti imitasiya edir, uydurma ilə həqiqət, real ilə təxəyyül arasında sərhədlər yoxa çıxır (yeri gəlmişkən postmodernistlərin ən çox istifadə etdikləri ədəbi priyom – Y.A.). Romanın qəhrəmanlarından olan Konçis obrazı müəllifin fikir daşıyıcısı, eksplisit müəllifdir.

"Sehrbaz" romanının məzmunu diskursun dəyişməsində oxucuya sərbəstlik verir, yeri gəlmişkən oxucu sərbəstliyi tək məzmun səviyyəsində deyil, həmçinin forma elementi kimi də müəyyən edilir. Bu, romanın açıq sonluğu ilə bağlıdır. Baş qəhrəmanın sonda real, gerçək olanla uydurma arasında seçimi oxucu improvizəsi ilə təkbətək qalır. Müqəddəs bayram ərəfəsində sona yetən roman karnavalla bitir. Məlumdur ki, karnavalda bütün iştirakçılar maska taxır. Lakin nə Nikolas, nə də Elison karnaval kostyumlarını geyinmir, əksinə maskalarını çıxarırlar. Bu vacib məqam romanın ikili strukturunun bir deyil, bir neçə sonluğa yönəldir. "Sehrbaz" romanının açıq sonluğu ədəbi tənqiddə xüsusilə vurğulanmış, onun açıq sonluğunu oxucu ilə oyun qismində görən Alişn Li yazır: "Sehrbaz" açıq sonluğu olan romanın oxucu ilə oyununun gözəl nümunəsidir. Son Con Kitsin "Yunan vazasına oda"ya parodiyadır" [11;26]. C.Faulz bu romanında da postmodernizmin estetik prinsiplərindən, o cümlədən ideya, mövzu və priyomlarından yararlanmışdır. Düyanı postmodernist duyum təzi ilə dərk etmək C.Faulz romanlarının başlıca xüsusiyyətini təşkil edir. Xaos, qarmaqarışıqlıq qismində dünyanın dərk "Sehrbaz" romanında personajlar arasında münasibətlərdə özünü bürüzə verir. Yazıçının yazılarında əks olunan postmodernist duyum tərzini vurğulayan ingilis tədqiqatçıları Cefri Uilyam Lord, Kristina Jauredi Ondarra yazırlar: "Britaniya postmodernist ədəbiyyatında Con Faulz maraqlı yanaşma təklif edir. Onun yazıları əks mövqeləri inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur. Faulzun yazılarında aydın metatəhkiyə elementləri çox zaman ingilis ədəbiyyatında postmodernizmin dəlili kimi vurğulanır"[12;59].

Romanın digər vacib ideyalarından biri azadlıq problemdir. Lakin azadlıq anlayışı postmodernizmdə və ekzistensializmdə müxtəlif məna daşıyır. Postmodernizmdə bu daxili azadlıq kimi göstərilirsə və o, personajın daxili dünyasından kənara çıxmırsa, ekzistensializmdə azadlıq seçimdir. Bu halda "özü" üçün azad olan insan "özgə"nin azadlığını məhdudlaşdırır. İnsan bu iki situasiya arasında seçim edir. C.Faulzun ekzistensializmin problemləri ilə postmodernist elementlərdən istifadəsi "Sehrbaz" romanının tematikasında özünü göstərir. Böyük Britaniya ədəbiyyatında ekzistensializm və xüsusilə, də onun ədəbiyyatda təzahürü xüsusiyyətləri əlamətdar yerə malikdir. Elə bununla bağlı C.Faulzun ilk dəfə Böyük Britaniya ədəbiyyatında ekzistensializmin problem dairəsini kütləvi ədəbiyyatla birləşdirmək cəhdi yeni romanların yaranmasına gətirib çıxardı. Onun gerçəkliklə uydurma, həqiqətlə yalan arasında yaratdığı bədii mətnləri postmodernist ədəbiyyatın kitçlə intellektual ədəbiyyatı birləşdirmək cəhdinə bərabər idi. "Sehrbaz" romanı özündə bütün bu keyfiyyətləri daşıyır. Postmodernizmdəki mütləq kaos, fragmentarlıq prinsipləri modernizmin təhkiyəsiylə bir arada C.Faulzun "Sehrbaz" romanın bədii dünyasını təşkil edir. Məlumdur ki, modernistlər dünyanı kaos kimi qəbul edib, lakin ondan çıxış yollarını axtarmaq ideyası postmodernist dünyagörüşündə fərqli şəkil alır və xaosu anlamaq və dərk etmək mümkün deyil ideyası ilə əvəzlənir. Elə bu vacib ideyanı, yəni dünyanı dərk etmədə hər hansı bir dəyərlər sisteminin mövcud olmaması ideyasını "Sehrbaz" romanın başlıca xüsusiyyəti hesab etmək olar.

C.Faulzun sayca üçüncü "Fransız leytenantının qadını" (The French Lieutenant's Woman) (1969) romanı Viktoriya dövrünün roman-oyun, roman-parodiyası kimi dəyərləndirilir. Romanda parodiya elementinin güclənməsini xüsusilə vurğulayan ədəbi tənqidçi Kristian Qutlben yazır: "Con Faulz viktorian adət-ənənələri ilə bağlı bütün oyunları bir araya gətirir və hətta yenilərini də əlavə edir, yenini köhnəyə istinadən yaradır. O, "Fransız leytenantının qadını"nda parodiya sənətini bərpa etmişdir"[8].

Britaniya ədəbiyyatı tarixində "Fransız leytenantının qadını" romanı yeni təhkiyə texnikası ilə (C.Coysun "Ullis" romanından sonra – Y.A.) seçilirdi. C.Faulz əsərin qəhrəmanını müəlliflə qarşılaşdırır, birlikdə Viktoriya dövrünə səyahətə çıxır, reallıq illüziyaya, uydurmaya qarışır, müəllifin oyun obyektinə çevrilir. Romanın açıq sonluğu onun bir deyil, bir neçə süjet xəttinə malik olduğuna işarə edir.

Roman özündə realizmin elementlərini qoruyub saxlayan, lakin bununla belə postmodernizmin ən gözəl nümunəsi hesab edilir. Romanda Fildinq, Dikkins, Şekspir, Aristotel, Volter, Darvin və Marksdan gətirilən iqtibas və allüziyalara rast gəlmək mümkündür. Belə yanaşma yazıçını oxucu ilə yeni müstəviyə, intellektual oyuna dəvət edir. C.Faulzun eksperimentləri digər romanlarında olduğu kimi bu romanda da özünü büruzə verir və qeyd edək ki, bu yanaşma intellektual oxucuya yönəlmişdir.

“Fransız leytenantının qadını” romanında ədəbi mətnlərlə oyun onun postmodernist roman adlandırmasına əsas verir. Yuxarıda adı çəkilən yazıçılarla yanaşı romanda Tekkerey, Trollop, C.Eliot, T.Hardi romanlarından “göndərmələr”ə də rast gəlinir. C.Eliotun “Flösta dəyirman” və T.Hardinin “Mavi gözlər” romanı C.Faulzun mətnində sevgi fabulasını xatırladır, Sara obrazının xarakterik xüsusiyyəti T.Hardinin “Derbervill nəslindən olan Tess” romanının eyni adlı personajını, Çarlz obrazı isə Dikkensin bir çox qəhrəmanlarını xatırladır. C.Eliotun “Midmarç” romanının qəhrəmanı Rozamunda C.Faulzun Ernestinasını, qulluqçu Sem isə Dikkensin “Pikvik klubunun qeydləri”ndəki Sem Uellerin oxşarıdır.

Janr baxımından da roman hibridliyə məruz qalır. Roman özündə tarixi, fəlsəfi, səyahət və nəsihət romanlarının problematikasını daşıyır. Reminissensiya və allüziyalardan istifadə yazıçıya oxucusu ilə “oynamağa”, onu oyuna salmağa yol açır. İqtibas və allüziyaların yerində işlənməsi oxucuda çoxsaylı assosiasiyalar yaradır, onu oyun atmosferinə daxil edir. Digər tərəfdən roman ənənəvi roman janrı ilə polemikaya girir və müasirliyin görmə bucağında yeni məna və məzmunə köklənir.

Janr strukturuna görə roman XVII əsr ingilis yazıçısı Con Benyanın “Zəvvarın yolu” romanına yaxındır. Hər iki əsər səyahət, yol metaforası üzərində qurulub. Çarlz da C.Benyan qəhrəmanı kimi həyatın mənasının axtarışına çıxır, Viktoriya İngiltərəsinə səyahət edir. Sonda C.Faulzun qəhrəmanı öz yolunu “tapır”, həyatın mənasını azadlıqda görür, öz “mən”inə qovuşur. Özünəməxsus yolu qəhrəmanla birgə müəllif də qət edir. Lakin postmodernist bədii priyomlarda olduğu kimi bu sonluq romanın bir oxunuşu üçün nəzərdə tutulur.

C.Faulzu Britaniya postmodernist yazıçı kimi dəyərləndirən ingilis tədqiqatçısı Sara Layel onun romanlarının təsnifatını apararkən “Fransız leytenantının qadını” romanını postmodernist təhkiyənin ən uğurlu nümunəsi kimi qeyd edərək yazır: “C.Faulzun orijinal, çoxyönlü sənəti özünü “Kolleksiyaçı”, “Maq” və “Fransız leytenantının qadını” romanlarında büruzə vermişdir. “Fransız leytenantının qadını” romanında o, XIX əsr viktorian romanı ilə melodramı XX əsrin postmodernist təhkiyə hissiyyəti ilə birləşdirmiş, oxucuya nəyisə seçməklə iki alternativ sonluq təqdim etmiş, eyni zamanda da özünü personaj kimi kitaba yerləşdirmişdir”[14].

C.Faulz öz qəhrəmanlarını viktorian romanına yerləşdirir, süjet xəttində, qəhrəmanların ad və xarakterlərində viktorian dövrü yazıçılarına istinad etsə də, müəllif mətni romanın XX əsrdə yazılmasını inadla yada salır. Viktorian dövrü qəhrəmanlarının davranışları müasir fəlsəfi cərəyanların nəzəri konsepsiyalarından gətirilən iqtibaslarla izah edilir, Sara obrazını, onun qəlbində baş verən təlatümləri yazıçı müasir dövrün kompüteriyə müqayisə edir. Göründüyü kimi C.Faulz viktorian dövərində vacib yazıçı amili olan “müəllif” problemini postmodernistlərin “müəllifin yoxluğu” anlayışıyla əvəz edir.

Romanın sonundakı final oyunu da postmodernist priyomlardan xəbər verir. Birinci sonluq viktorian romanlarına parodiyanı vurğulayır və müəllif istehzası açıq-aydın özünü büruzə verir. Oxucuya “göndərilən” iki digər sonluqlar isə “acıq” saxlanılır, şərh baxımından oxucunun öhdəsinə buraxılır. Bununla da yazıçı ənənəvi romanlarda olduğu kimi aydın sonluq göstərmir, oxucu gözləntisiylə oynayır. C.Faulzun eksperimentçiliyi və romanlarındakı bədii sistemlərlə sintezi yazıçının yaradıcılığına münasibətdə birmənalı olmamış, onu “ədəbi təzadlara meyillikdə” günahlandırır, amma eyni zamanda da onu “ənənəyə sadıq qalaraq novator metanəsr yaradır” fikrini irəli sürən ədəbi tənqidçi Uilyam Palmerin yanaşmasını bu baxımdan məqbul hesab etmək mümkündür[15;4].

Maraqlıdır ki, bir çox tənqidçilər C.Faulzun romanlarını postmodernist ədəbi nümunələrə aid etsələr də, yazıçı yaradıcılığına müasir ədəbi və fəlsəfi cərəyanlarının təsirini danmadan Avropa realist ənənələrinə bağlılığını vurğulayırdı. C.Faulzu postmodernist ədəbiyyatla əlaqələndirənlər sırasında Britaniya ədəbi tənqidçisi, yazıçı Devid Loc da var. D.Loc onu postmodernist priyomlardan yararlanan yazıçı adlandırır [13]. Bu sıraya postmodernizmin nəzəriyyəçisi, postmodernist paradıqmaların mükəmməl tədqiqatçısı Linda Haçeni də göstərə bilərik[10].

Postmodernistlərin bütün kanonların dekanonlaşması, dəyərlərə yenidən baxılması, ənənəvi “mən”dən imtina, elitər və kütləvi ədəbiyyatdan eyni zamanda istifadə mətnin çoxsaylı şərhinə əsaslanma, çoxsaylı məna və bir neçə nəzər nöqtəsi, fraqmentarlıq, kollaj və montaj, janr hibridliyi, mətnlə oyun, oxucu ilə

oyun, mətnin çoxmərhələli təşkili, parodiyaya üstünlük verilməsi kimi postmodernist paradıqlar C.Fauzl romanlarının əsasını təşkil edir. Bu baxımdan onun roman yaradıcılığı postmodernizmin estetik fikri ilə bir arada səslənir.

Ədəbiyyat:

- 1.Аминева Е. С. Джон Фаулз: Парадоксы размышления над методом// Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2010, №3, 20-23с.
- 2.Годованная Э.Г. "Философско-эстетические доминанты русского и европейского постмодернизма и творчество Джона Фаулза". Автореферат дис.кан. филолог. наук,Краснодар. 2004, 21с.
- 3.Ивашева В.В. История зарубежной литературы XX в. (1945-1980) / Под ред. Л.Г. Андреева. 2 изд. М.: Изд-во МГУ, 1989.
- 4.Ильин И. Посмодернизм // Современное зарубежное литературоведение. Энциклопедический справочник. М.: Интрада, 1996.
- 5.Курицын В. К ситуации постмодернизма // Новое литературное обозрение. 1995. № 11.
- 6.Burden R. John Fowles, John Hawkes, Claude Simon: Problems of self and form in the post-modernist novel : a comparative study.Wurzburg. 1980.367p.
- 7.D'Haen Th. Text to reader: A Communicative approach to Fowles, Barth, Cortazar and Boon//Philadelphia, John Benjamins.1983, 169-620p.
- 8.Gutleben Ch. Nostalgic Postmodernism: The Victorian Tradition and the Contemporary British Novel? Rodopi, 2001, 24p.
- 9.Haffenden J. Novelists in Interview. Methuen Publishing Ltd, 1985. 288 p
- 10.Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism. History, theory, fiction. N-Y and London. Routled. 1988, 284p.
- 11.Lee A. Realism and Power (Routledge Revivals): Postmodern British Fiction, Routledge, 2014, 154p.
- 12.Lord G.W., Ondarra K.J. Postmodernism and Notions of National Difference: A Comparison of Postmodern Fiction in Britain and America. Rodopi, 1996, 190p.
- 13.Lodge D. Postmodernist Fiction// The Models of Modern Writing. The University of Chicago Press. 1988. 220-245pp.
- 14.Lyall S. John Fowles, 79, British Postmodernist Who Tested Novel's Conventions, Dies // The New York Times. Nov. 8, 2005. <https://www.nytimes.com/2005/11/08/books/john-fowles-79-british-postmodernist-who-tested-novels-conventions.html>
- 15.Palmer W.J. The Fiction of John Fowles. Tradition, Art, and the Loneless of Selfhood (A Literary Frontiers Edition). University of Missouri Press. Columbia, 1974. 113p.
- 16.Poirier S."L'Astrée" Revisited: A 17th Century Model for "The Magus". Comparative Literature Studies. Vol. 17, No. 3 (Sep., 1980), pp. 269-286
https://www.jstor.org/stable/40245676?seq=1#page_scan_tab_contents
- 17.Wagner H.-P. A History of British Irish and American Literature. Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2003, 530p.

Аçar sözlər: Britaniya nəsrı,bədiі eksperimentlər, Con Faulz, roman

Key words: British prose, art experiments, John Fowles, novel,

Ключевые слова: британская проза, художественные эксперименты, Джон Фаулз, роман,

Резюме

Художественные эксперименты в романах Джона Фаулза

Начиная с 60-х годов прошлого столетия британская проза вступает в новую художественную систему – период формирования постмодернистской литературы. В эти годы намечается склонность британской прозы к экспериментальной литературе, яркие образцы которой были представлены в творчестве Джона Фаулза. Такие романы, как «Коллекционер», «Маг», «Женщина французского лейтенанта», являются ярким примером художественных экспериментов писателя. Дж. Фаулз дает «открытую» концовку к романам, прибегает к смешанному стилю повествования, помимо образного языка использует язык различных областей науки, изображаемое же является необычным для времени своего возникновения. Определяя писательскую склонность к экспериментам посредством вышеуказанных тенденций, автор статьи касается вопроса о художественном

новаторстве в романном мире писателя.

Summary

Art Experiments in the Novels of John Fowles

Starting in the 1960s, British prose joined a new artistic system — the period of the formation of post-modern literature. In these years, British prose inclined toward experimental literature, the vivid examples of which were presented in the works of John Fowles. Such novels as “The Collector”, “The Magus”, “The French Lieutenant’s Woman” are a vivid example of the writer's artistic experiments. J. Fowles gives an “open” ending for the novel, resorts to a mixed narrative style, in addition to the figurative language uses language of various types of sciences, and the depicted is an unusual for the time of its occurrence. Author of the article concerns the question of artistic innovation in the novel world of the writer.

Rəyçi: Qorxmaz Quliyev filologiya elmləri doktoru, professor